

OSMANLI DÖNEMİNDE ASTRONOMİ LİTERATÜRÜ TARİHİ

Prof. Dr. Ekmeleddin İHSANOĞLU*
(İ.Ü. Edebiyat Fakültesi)

GİRİŞ

Osmanlı Dönemi'nde Astronomi Literatürü Tarihi Osmanlı devletinin kuruluşundan sona erişine kadar olan sürede Osmanlı devletinin hakim olduğu zaman ve mekân boyutlarında Astronomi Literatürü ve onunla ilgili çalışmaları bir arada toplama gayreti içerisinde hazırlanmıştır. 13. yüzyılın sonlarında kurulan Osmanlı devleti, asırlar süren varlığı ile İslâm tarihinde birçok önemli gelişmenin sahası olmuştur. Aynı zamanda dünya tarihini yönlendiren birçok faktörün bulunduğu veya kesiştiği zemini oluşturmuştur. Olayların ve değişmelerin oluşması Osmanlı dünyasının siyasî, askerî ve iktisadî yönlerinde olduğu gibi, kültür ve ilim dünyasında da kendini göstermiştir.

Geniş kapsamlı, çok yönlü ve gayet zengin kaynakları olan Osmanlı dünyasının tarihi ile ilgili olarak uzun yıllardan beri bizzat Osmanlı tarihçilerinin başlatmış olduğu vakanüvis ve 19. yüzyıldaki modern tarih anlayışı içinde verdikleri eserler ve 20. yüzyılda onlara Türk ve bütün dünyanın ilim ve araştırma adamlarının katılmasıyla çok çalışmalar yapılmıştır. Ancak bütün bu çalışmalarda en az ilgi kültür ve bilim tarihine olmuştur. Bilim tarihi sahasındaki ilk ve tek eser ise, Dr. Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eseridir. 1930'lu yıllarda, mecburi gurbet yıllarında, geçmişin mirasına öfke ile dolu bir yalnız kalmış insan psikolojisiyle yazılmış olan bu eser, konu ile ilgilenen insanlara şu veya bu şekilde cevap verebilmişse de, yeni ilgi oluşturacak ruh ve üsluptan mahrumdur. Yaşadığı şartlar gözönüne getirilecek olursa A. Adıvar neslinin, Osmanlı dönemi fikir ve bilim hareketine müsbet bakamamasının anlayışla karşılanması gerektiği ortaya çıkacaktır.

Osmanlı fikir ve bilim hareketine ilişkin olarak mevcut olan bir diğer yanlış değerlendirme de, Osmanlı bilim literatürünün hakettiği biçimde ortaya çıkarıl-

* İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü Başkanı, Türk Bilim Tarihi Kurumu kurucu Başkanı, IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) Genel Direktörü

mamiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu alanda hangi müellif ve müesseselerin varolduğuna ilişkin kaynaklara ve belgelere dayalı ilmi araştırmalar varolmadığı için Osmanlı bilim hayatıyla şu veya bu şekilde ilgilenenler, şahsî görüş ve sübjektif kanaatlerden öteye geçememektedirler.

Osmanlıların, mevcut kanaatin aksine, 16. yüzyılın sonlarına kadar kültür, bilim ve sanatta İslâm medeniyetindeki mirası, yaratıcılık ve yeniliklerle devam ettirdiği görülmektedir.

Osmanlıların kültür ve bilime katkılarını, Anadolu'nun pek çok şehrinin birer bilim ve kültür merkezi haline getirilmiş olmasında da görebiliriz. Anadolu Selçuklularından devralınan bazı merkezlerin yanında kurulan Bursa, İstanbul, Edirne, Üsküp ve Saraybosna gibi şehirlerdeki ilmi ve fikrî canlılık, buraların İslâm medeniyetinin ilim merkezi olmalarına sebep olmuştur.

Osmanlı döneminin İslâm bilimine zaman ve mekân boyutlarında kazandırdığı bu katkıların yanında diğer bir katkı da Arapça ve Farsça'nın yanında yeni bir bilim dili olan Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca'dır. Klâsik dönemde, Arapça ve Farsça'nın yanında bir üçüncü dil olarak yer alan Türkçe, zaman içinde gelişerek bir bilim dili halini almış ve batı biliminin de Arap ve İran gibi Osmanlı'nın eski ortaklarına aktarılmasında da önemli bir fonksiyonu üstlenmiştir. Bilim devrimi ile başlayan Avrupa'daki ilmi gelişme ve sıçramalar karşısında klâsik İslâm bilim geleneğinin ulaştığı son noktadan sonra duraklama dönemine giren Osmanlı bilimi, bu sıçramalar karşısında kendini yenilemeye çalışmış ve bazı tercüme hareketlerine sahne olmuştur. Ancak batı bilimine nazaran aynı konumda olan Rus, Japon gibi başarılı örneklerde görülen gelişmeler mevcut olmamakla birlikte, bazı tercüme ve transfer hareketleri mevcuttur ki bu da, batı bilimine tamamen bigâne kalınmadığını göstermektedir. Batı bilimi ile kurulan bu temaslar neticesinde elde edilen yeni bilgiler aracılığıyla da zenginleşen Osmanlı biliminin diğer İslâm toplumlarına karşı artık alıcı konumundan çıkarak, verici konumuna geçmesi de bu dönem biliminin özelliğini gözler önüne sermektedir.

OSMANLI ASTRONOMİ LİTERATÜRÜ TARİHİ'NİN HAZIRLANMASI

IRCICA'da Mayıs 1985 tarihinde yapılan bir toplantıda, Kuruluşun Cumhuriyet'e kadarki bir zaman dilimi için Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi adıyla bir proje başlatılması kararlaştırıldı ve bu araştırma projesini yürütme işi Merkez Yazmalar Bölümü'ne verildi. Bu projenin bir ürünü olan Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, Osmanlı döneminde yazılmış astronomi sahasındaki eserler ve onlarla ilgili yapılan çalışmaları bir arada toplama amacına yöneliktir. Uzun bir tarihi dönemde geniş bir coğrafyaya yayılmış Osmanlı toprakları üzerindeki

birçok bilim merkezine dağılmış bulunan astronomi literatürünün bu sahada çalışacak araştırmacılar tarafından tesbitinin güçlüğü gözönüne alınarak, bu alandaki bütün literatürün araştırmacıların hizmetine sunulması da hedeflenmiştir. Bu çalışma aracılığı ile Osmanlı astronomisine ve genelde Osmanlı bilimine de topyekün, kuşatıcı bir bakışın ve değerlendirmenin bir nebze de olsa mümkün olabileceği ihtimali düşünülmüştür.

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi'nin hazırlanmasına ilk olarak tarama ve tasnif çalışmaları ile başlanmıştır. Kütüphane ve özel koleksiyonların mevcut katalogları taranmakla birlikte, İstanbul ve Anadolu'daki yazma kitap ihtiva eden kütüphanelerin koleksiyonları da çalışma sahası ışığında tetkik edilmiştir. Bu proje için taranan kütüphanelerin sayısı 100'ü aşmış durumdadır.

Kütüphane taramaları sırasında yazma tesbit formlarına işlenen her yazma künyesinin tesbitinde, eserin konusu, dili, müellifi (Şârih, Muhtasır, Mütercim, Muhaşşî ya da Mü'allik) adı, cilt sayısı, telif tarihi ve kimin için kaleme alındığı, ilk cümlesi (nâdir eserse mukaddimesinin özü), kütüphanesi ve numarası, yazı çeşidi ve yaprak sayısı, eb'âdı ve satır sayısı, istinsah kaydı (yoksa tahmîni târih), mülâhâzat ve temellük, mütâlaa, vakıf vb. mühim kayıtlar gibi unsurlar dikkate alınmıştır. Türkiye'de bulunan bütün koleksiyonun bizzat teker teker incelenmesi neticesinin yanında, H. Suter, C. Brockelmann, C.A. Storey ve F. Sezgin'in eserlerinden de yararlanılarak konuyla ilgili diğer eserler de tesbit edilmiştir. Bu tesbit işlemi sırasında 42'den fazla islâm yazmaları bulunan ülkede neşredilmiş yaklaşık 370 civarındaki katalog taranmıştır.

Astronomi sahasındaki yazma taramaları sürdürülürken bir yandan da bu alanda eser vermiş olan Osmanlı müellifleri ve onların eserleriyle ilgili olarak biyografik ve bibliyografik taramalar da yapılmıştır. Bunun sayısı ise yaklaşık 100'dür.

Üç yıl süren yazma ve kaynak taramalarını müteakip oluşturulan her müellife âit fişler, müellifin vefat târihlerine göre tasnif edilerek nihayet te'lif safhasına gelinmiştir. Temmuz 1989'da Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi'nin te'lifi tamamlanmıştır.

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi'ndeki yazılan maddeler, müelliflerin vefat tarihlerine göre dizilmiştir. Maddelerde önce müellifin tanınmış adı verilmiş yanında parantez içinde vefat târihi hicrî-milâdî olarak gösterilmiştir (ölüm târihi bilinmeyen müelliflerde, vefat târihi yerine müellifin yaşadığı çağ yine hicrî ve miladî olarak Romen rakamlarıyla yazılmıştır).

Daha sonra müellifin hayatı ve şahsiyetini işleyen biyografisi verilmiştir. Müellifin tespit edilebilen eserleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Her kitabın adının Arapça karşılığı da yazılmıştır. Kitabın hangi dilde (Türkçe, Arapça, Farsça) olduğunu belirttiikten sonra ehemmiyet derecelerine göre kitapla ilgili bilgiler verilmeğe çalışılmıştır. Tüm bu açıklayıcı mahiyetteki bilgilerin ardından

eserin dünya kütüphanelerinde tesbit edilebilen bütün nüshaları tarih sırasına göre dizilmiştir. En sonuna da her madde ile ilgili olarak oldukça geniş bir bibliyografya konulmuştur.

Çalışmada dönemi tesbit edilemeyen 26 müellif, metnin sonuna eklenmiştir. Metnin üçüncü kısmında ise müellifi bilinmeyen eserler, tasnifli ve kendi içinde alfabetik olarak yer almıştır. Bu bölümde yer alan müellifi tesbit edilememiş eserler şu on başlık altında toplanmaktadır :

1. Umûmî Astronomi eserleri
2. Cetveller ve Ziçler
3. Rub al-Mukantarât Risâleleri
4. Rub al-Mucayyab Risâleleri
5. Usturlâb Risâleleri
6. Diğer Âletler
7. İrtifâ Risâjeleri
8. Gurre-nâmeler
9. Rûznâmeler
10. Müellifi Bilinmeyen Takvimler

Çalışma tamamlandıktan sonra indekslemeye başlanmış ve eser, şahıs adları, kitap adları (Latin ve Arap harfleriyle ayrı ayrı) dolayısıyla geçen eserler, yer adları, kurum adları, müstensih adları, istinsah kayıtlarında geçen yer adları ve temellük kayıtlarında geçen şahıs adları olmak üzere on ana başlık altında indekslenmiştir.

Çalışmanın bibliyografya kısmı ise,

A. Kaynaklar ve

B. Ükelere Göre Kısımlar olmak üzere iki kısım halinde sunulmuştur.

Eserdeki müellif sayısı ise 556'ya, yaşadıkları dönem tesbit edilememiş 26 müellifle birlikte bu sayı 582'ye ulaşmaktadır. Yaşadıkları devir tesbit edilen 556 müellifin birincisi Muhammed b. Omar al-Bağdadî (ölm. 820/1417), beşyüzelli-altıncısı ise Abdurrahman Aygün (1962'de sağ)'dür. Çalışmada 582 astronomia âit 2000 civarında kitap tanıtılmıştır. Bu sayı müellifi bilinmeyen 1000 civarında eser ve takvimle birlikte 3000'i bulmaktadır.

1994 yılı başında basıma hazır vaziyete getirilecek olan çalışmanın metin kısmı 939 sayfa tutmakta olup hazır olduğunda yaklaşık 1200 sayfa tutacağı tahmin edilmektedir.

SÖZKONUSU ÇALIŞMA İŞİĞİNDE OSMANLI DÖNEMİNDEKİ ASTRONOMİ ESERLERİNİN TEDKİKİNDEN ÇIKARILABİLECEK BAZI SONUÇLAR

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi isimli çalışmanın kuşatıcı vasfı göz-önünde bulundurulacak olursa, bu çalışma ışığında gerek Osmanlı astronomisi ve gerekse bir yönüyle de Osmanlı bilim, bilim literatürü ve bilim dili hakkında bazı mütalaaların mümkün olabileceği görülecektir. Bu sözkonusu çalışmanın yardımıyla sadece Osmanlı astronomi literatürü değil, aynı zamanda Osmanlı müellifleri ve Osmanlı'nın bilim dili hakkında da önemli tesbitler yapmak mümkündür.

1200 sayfa hacminde, 582 müellif ve 3000 kadar eserin incelendiği bu çalışmadan ilk plânda kitap ve müelliflere ilişkin istatistikî mahiyette bazı sonuçlar çıkarılabilir. 3000 eser içerisinde en çok nüshası bulunan eserin Kadızâde'nin *Şerh el-Mulahhas fi'l-Haya'si* olduğu görülmekte olup bu eserin 300'ü aşkın nüshası tesbit edilmiştir. Bunu 112 nüshayla Mustafa b. Ali al-Muvakkit'in *Kifayet al-Kanû'u* izlemekte, üçüncü sırayı ise 101 nüshayla al-Bircandi'nin *Haşiya ala Şarh al-Mulahhas*'ı almaktadır.

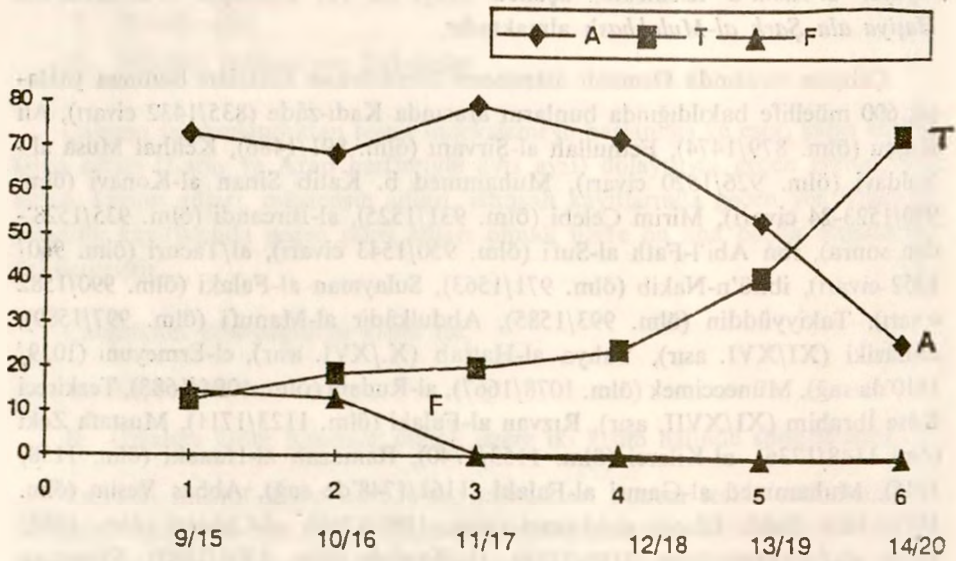
Çalışma sırasında Osmanlı astronomi literatürüne katkıları bulunan yaklaşık 600 müellife bakıldığında bunların arasında Kadı-zâde (835/1432 civarı), Ali Kuşçu (ölm. 879/1474), Fethullah al-Şirvanî (ölm. 891/1486), Kehhal Musa al-Yaldavi (ölm. 926/1520 civarı), Muhammed b. Katib Sinan al-Konavi (ölm. 930/1523-24 civarı), Mirim Çelebi (ölm. 931/1525), al-Bircandi (ölm. 935/1528'den sonra), İbn Abî'l-Fath al-Sufî (ölm. 950/1543 civarı), al/Tacuri (ölm. 960/1552 civarı), İbnü'n-Nakib (ölm. 971/1563), Sulayman al-Falaki (ölm. 990/1582 civarı), Takiyyüddin (ölm. 993/1585), Abdulkâdir al-Manufî (ölm. 997/1589), al-Lâziki (XI/XVI. asır), Yahya al-Hattab (X./XVI. asır), el-Ermeyuni (1019/1610'da sağ), Müneccimek (ölm. 1078/1667), al-Rudani (ölm. 1094/1683), Tezkireci Köse İbrahim (XI/XVII. asır), Rızvan al-Falaki (ölm. 1123/1711), Mustafa Zeki (ölm. 1148/1736), al-Kilarci (ölm. 1153/1740), Ramazan al-Hanaki (ölm. 1158/1745), Muhammed al-Gamri al-Falakî (1161/1748'de sağ), Abbas Vesim (ölm. 1173/1760), Salih Efendi al-Mimari (ölm. 1180/1766), al-Cabarti (ölm. 1188/1774), al-Zamâmi (ölm. 1195/1781), Halife-zâde (ölm. 1303/1885), Süleyman Sudi Efendi (ölm. 1313/1896), Muhtar paşa al-Mısri (ölm. 1315/1898), Gazi Ahmed Muhtar Paşa (ölm. 1336/1918), Salih Zeki (ölm. 1338/1921 ve Fatih Gökmen (ölm. 1955)'in özellikle astronomi ile uğraştıkları ve dikkate değer eserler verdikleri görülmektedir.

Osmanlı astronomları, kaleme aldıkları eserlerinde, umumî astronomi (planeter, spherical) mâhiyetindeki eserler sahasında, al-Çağmini'nin *al-Mulahhas*

f'ı-Hay a'sı ile Kadı-zâde'nin buna yaptığı şerhi, Nasiruddin al-Tûsî'nin *al-Tazkirat al-Nasriyya*'sini, Kutbuddin al-Şirazi'nin *al-Tuhfat al-Şahiyya* ile *Nihayat al-idrak*'ini; takvim sahasında Nasiruddin al-Tusi'nin *si-Fasl*'ını; ziç sahasında Uluğ Bey ve ibn al-Şatir ziçlerini; astronomi âletleri sahasında Sıbt al-Mardîni'nin eserlerini sık sık kullanmış ve işlemişlerdir.

Bu arada Bahauddin al-Amillî'nin *Taşrih al-Aflak* adlı umûmî astronomi mahiyetindeki eserinin XII/XVII. yy sonlarından itibaren işlemeğe başlandığı dikkati çekmektedir. Son dönem Osmanlı bilim adamlarından Süleyman Sudi Efendi'nin Osmanlı astronomları ve onların eserlerini ihtiva eden *Tabakat-ı Münecimin* adıyla bir eseri mevcuttur.

Osmanlı devri bilim adamlarının astronomi sahasında ortaya koydukları eserlere dil açısından toplu ve analitik bir şekilde bakıldığında ise bu eserlerin %48'inin Arapça (A), %42'sinin Türkçe (T), %5'inin Farsça (F) ve %5'inin karışık dille (yâni birden fazla dil ile) yazıldığı görülür (Bkz. aşağıdaki cetvel ve grafik). Bunun yanında, bu diller arasında karşılıklı tercüme yapıldığı gibi bazı eserler İbranice'den ve XVII. yüzyıldan itibaren de Avrupa dillerinden artan bir hızla tercüme edilmiştir.

	IX/XV	X/XVI	XI/XVII	XII/XVII	XIII/XIX	XIV/XX
A	72.7	67.9	79.2	72.1	53.8	26.3
T	12.7	18.7	20.2	24.7	41.4	73
F	14.5	13	0.4	0.9	0.3	0.5

Bu dönemde yazılmış olan astronomi alanındaki eserlerin dil ağırlıkları bakımından asırlara göre dağılımına bakılırsa, Arapça'nın bilim dili olarak IX/XV. yüzyıldan XIII/XIX. yüzyıla kadar üstünlüğünü koruduğu; Farsça'nın ise IX/XV. yüzyılda ikinci sırada olduğu, ancak X./XVI. yüzyıldan sonra yazılan Farsça eserlerin %1 civarında bir ağırlığa sahip olduğu gözönünde tutulursa, bu dilin X./XVI. yüzyıldan sonra ehemmiyetini kaybettiği görülür. Bu analizlerin ortaya koyduğu esas mühim netice ise IX/XV. yüzyılda Farsça'dan sonra üçüncü sırada olan Türkçe'nin X./XV. asırdan itibaren ikinci mevkii işgal etmesi, XIV./XX. yüzyılda ise, Arapça'nın önüne geçerek birinci sıraya yükselmesidir.

Osmanlı dönemi bilim adamlarının mühim bir kısmı Arapça'ya en büyük ilgiyi göstermekle beraber, devlete sırayla başkentlik eden Bursa, Edirne ve İstanbul'daki kültür ve bilim çevrelerine mensup olan ekseriyetin anadili ve ayrıca bürokrasinin dili olan Türkçe ile bazı edebiyat ve ilim şaheserlerinin kaleme alındığı Farsça'yı çok iyi bilmekteydi. Bu dönem bilim adamları arasında birden çok dilde eser yazanların sayısı da az değildir. Bu üç dilin telif hareketinde kullanılması ve hangilerinin neden tercih edildiği konusunda, eser veren bilim adamlarının ana dili veya yetiştikleri dil muhitinin tesiri bulunmakla beraber, bu iki faktörün dışında başka hususiyetlerin de bulunduğu söylenebilir. Bu bilim adamlarının dili ve belirli eserlerin hangi dilde oldukları, üzerinde durulması gereken bir meseledir. Bu eserlerden hangilerinin daha çok yaygınlık kazandığına bakılınca islâm biliminin bu dönemde gelişmesi ve yayılması açısından bilim tarihini zenginleştirecek oldukça dikkat çekici bilgiler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca iki dilde farklı eserler veren müelliflerin bu dillerdeki eserlerinden herbirinin istinsah sayılarına ve yerlerine yâni nüsha çokluğu ile yaygınlığına bakıldığı zaman bu üç dil arasında önem sırasının her zaman beklenen sonucu vermediği görülür. Osmanlı döneminin klâsik islâm dilimi açısından aktif geçen IX./XV. ve X./XVI. yüzyıllarında yaşamış ve birden fazla dilde genellikle iki dilde eser vermiş, değişik dil muhitlerinde yetişen beş bilim adamının eserlerinin istinsah sayılarına bakıldığında bu müşahede aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi açıklık kazanır.

Semer kand astronomi ekolünü Osmanlı'ya taşıyanların başında gelen ve Ali Kuşçu olarak tanınan Alâuddin Alf b. Muhammed (ölm.879/1474)'in bu konuda en çok yaygınlık kazanmış olan eserleri, **Risâla dar ilm-i Hay'a**, **al-Risâlat al-Fathiyya** ve **Şarh-i Zic-i Uluğ Bey**'dir. Bunlardan Farsça olan birincisinin 84, Arapça olan ikincisinin 14, yine Farsça olan üçüncüsünün 12 nüshası mevcuttur. **al-Risâlat al-Fathiyya**, **Risâla dar ilm-i Hay'a**'nın yeniden gözden geçirilmiş ve Arapça olarak tercüme ve tefsir edilmiş şeklidir. Bu itibarla bu iki eserin şerh ve hâsiyeleriyle birlikte değerlendirildiğinde nüsha sayısına bağlı olarak geniş şekilde kullanılmış olduğu anlaşılır. Oniki nüshası tespit edilen **Şarh-i Zic-i Uluğ Bey** ise Sâlih Zeki'ye göre Ali Kuşçu'nun en değerli eseridir.

Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed al-Dâif al-Germiyânî (XV. asrın başları)'nin Nasîruttin al-Tûsî'nin *si Fasl* adlı eserinin tercümesi, bazı nücum kitapları ve

takvimleri istfâ edilirse IX./XV. asırda astronomi (vakit tâyîni) sahasında ilk Türkçe kitaplar Şeyh Vefâ diye tanınan Mustafâ b. Ahmet al-Sadrî al-Konavî (ölm. 896/1491) tarafından kaleme alınmıştır. Şeyh Vefâ'nın konu ile ilgili mevcut dört eseri de Türkçe'dir.

Osmanlı devrinde astronomi sahasında 13 eserle, verimli müelliflerden biri olan Muhammed b. Kâtib Sinan al-Konavî (ölm. 927/1521'den sonra)'nin Türkçe üç eserinden olan **Hadiyyat al-Muluk**'un 26, Arapça olan **Muzih al-Avkât fi Ma'rifat al-Mukantarât**'ın 21, yine **Risâla fi Ma'rifat Vaz Rub al-Dâ'irat al-Mavzê alalayhi'l-Mukantarât**'ın 11 nüshası tespit edilmiştir.

İstanbul'da doğup büyüyen Mîrim Çelebi (ölm. 931/1525)'nin revaç bulan üç eserinden Farsça **Dustur al-Amal li-Tashih al-Cadval** adlı Uluğ Bey Zîci şehrinin 30, Arapça **Risalat al-Cayb al-Câmi'a**'sının 12, yine **Şarh al-Fathiyya ff'l-Hay'a**'sının 12, yine Arapça **Şarh al-Fathiyya**'sının 18 nüshası bulunmaktadır. Üç dili bilen Mîrim Çelebi'nin eserlerindeki dil seçimini, yorumladığı veya ilâveler yazdığı asıl eserin diline göre yaptığını söyleyebiliriz.

Horasan'da yetiştikten sonra Osmanlı'ya gelen ve Semerkant ekolünün etkisine olan al-Bircandî'nin (ölm. 935/1528'den sonra) *Haşiya ala Şarh al-Mulahhas ff'l-Hay a, Risala dar Ab ad-i acram ve Aca ib-i Bilad, Risala dar Ma rifat-i Takvim ve Şarh-ı Zic-i Cedib-i Sultan*'si rağbet gören eserler olmuştur. Bunlardan Arapça olan birincisinin 101; Farsça olan ikincisinin 10, üçüncüsünün 143, dördüncüsünün 29 nüshası mevcuttur. Başka bir ifâdeyle birincisinin nüsha sayısı diğer üç eserin nüshalarının toplamının iki katıdır.

Takiyuddîn al-Râsîd'dan önce müneccimbaşı olan İstanbul'u meşhur Türk muvakkiti Mustafa Çelebi b. Ali al-Muvakkit (ölm. 979/1571), eserleri çok rağbet gören Osmanlı bilim adamlarından biridir. Altısı "nisbet edilen" olmak üzere toplam 22 eserinden 19'u Türkçe, 3'ü Arapça'dır. Müneccimbaşı Mustafa Efendi'nin eserleri içinde revaç bulan ve rağbet gören sekizinin hepsi de vakit tâyini ile ilgilidir ve Türkçe'dir. Bunlardan **Kifâyat al-Vakt bi-Ma'rifat al-Dâ'ir va Fazlihi va'l-Samt** adlı eserinin 112 defa istinsah edildiği görülmektedir.

X./XVI. asırda yaşayan üç büyük velûd müelliften Muhammed b. Kâtib Sinan al-Konavî'nin 13 eserinden altısı Türkçe, ünlü denizci Seydî Ali Reis'in (ölm. 970/1563) ise altı eseri de Türkçe'dir. Mustafa b. Ali'nin ise yukarıda açıklandığı gibi 22 eserinden 19'u Türkçe geri kalan 3'ü Arapça'dır.

Yukarıdaki örneklerden ve çalışmamızın muhteviyâtını oluşturan eserlerden derlediğimiz değişik bilgiler, Osmanlı bilim adamlarının önemli bir kısmının üç dili (elsine-i selâse) bildiklerini ve bu geleneğin Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam ettiği gerçeğini teyid eder. Osmanlı döneminin ilk asırlarında bu üç dilin telif dili olarak aynı zamanda kullanıldığını görmekteyiz. Bu dilleri, teliflerinde

kullanacak seviyede bilen bilim adamlarının tercihlerini nasıl yaptıkları meselesine gelince, onların, eserleri neden ve kim için yazdıklarına yâni muhatabın kim ve hedef alınan muhitin ne olduğuna bakmak gerekir. Müellifin yaptığı dil tercihi eserin öğrenciler için mi yoksa meslektaş bilim adamları için mi hazırlandığına; ilgi alanını Osmanlı-İran-Semerkant mı, yoksa Osmanlı-Şam-Mısır kültür çevresi mi olduğuna bağlıdır. Başka bir tercih sebebi de Osmanlı bilim adamının daha önce yazılmış bir esere yorum veya ek yaparken bunu orijinal metnin dilinde yapmış olmasıdır.